

7 Spremembe interpretativnega okvira informacijskih medijev v Sloveniji od leta 1990 do danes in spremembe v njihovih reprezentacijah izbranih družbenih manjšin

Jože Vogrinc

Raziskava Mediji za državljane, ki so jo naredili sodelavci in sodelavke Mirovnega inštituta v Ljubljani pred dobrim desetletjem (Petković idr. 2006), ni pokazala le dokajšnjih razlik med posameznimi družbenimi manjšinami, zajetimi v raziskavi (ta je zajela tri: Rome, muslimane ter geje in lezbijke), v načinu, kako so jih obravnavali dominantni mediji, marveč je razkrila pomembne razlike tudi v načinu, kako je isti interpretativni okvir zajel vsako izmed obravnavanih manjšin (Kuhar 2006: *passim*).

Kuharjeva raziskava je uporabila Foucaultovo načelno razumevanje diskurza kot ravni družbene konstitucije subjekta, zajetega v diskurz, kot prijem, s katerim je informativne medije lahko obravnavala kot področje konstitucije družbenih manjšin, ki so predmet poročanja, in je uporabila metodološka načela kritične analize diskurza za kvalitativno in kvantitativno analizo vzorcev poročanja dominantnih medijev v Sloveniji, ki naj pokaže, »kako in kdaj Romi, muslimani, geji in lezbijke stopajo v medijski prostor in kakšno predstavo mediji ustvarjajo o teh skupinah. Zanimalo nas je, kdo govori, kdaj govori in kako govori.« (Kuhar 2006: 123.)

Rezultati so pokazali razen pričakovanih podobnosti v medijski obravnavi teh manjšin (zlasti še vedno navzočih primerov – večkrat negativne kot pozitivne – stereotipizacije) velike razlike tako v količini pozornosti medijev do posamezne manjšine kakor v vsebini zanimanja in naklonjenosti medija. Potrdila je ugotovitve prejšnjih raziskav (Erjavec idr., 2000; Kotnik, 2002; Petković, 2002, idr.) o kriminalizaciji Romov v dnevnem poročanju in o tem, da praviloma avtoritativne izjave o Romih dajejo predstavniki lokalne ali državne oblasti, medtem ko je Romom samim redko dana beseda. Nasproti temu so geji in lezbijke dobili več možnosti, da se v medijih zastopajo sami, redko pa so bili v poročanju postavljeni v izrazito negativno luč. Kuhar je opazil, da sta vsebina in struktura poročanja o posamezni manjšini v izbranem izseku časa močno povezani s političnim in drugim dogajanjem, katerega vzgibi in dinamika so zunaj moči manjšine, navzlic temu, da direktno vplivajo na življenje in dejavnosti manjšine, prav tako pa na podobo manjšine v očeh medijskih javnosti. Zlasti to velja za muslimane, o katerih se je tudi poročalo daleč največ (Kuhar 2006).

Ta raziskava in predhodne raziskave Mirovnega inštituta in objave v glasilu Mediawatch so imele jasen politični zastavek v kontekstu prizadevanj za demokratizacijo slovenske družbe: identificirati glavne ovire za dejansko družbeno emancipacijo in integracijo najbolj ranljivih in najmanj enakopravno obravnavanih družbenih manjšin. Prav ta namen je bil s Kuharjevo raziskavo tudi dosežen. Namen pričujočega besedila pa je te raziskovalne rezultate vzeti kot izhodišče, da se vprašamo, kako določajo obravnavo posameznih manjšin rutinske prakse dominantnih medijev samih. Sumimo namreč, da so prav te v veliki meri razlog za tolikšne razlike v obravnavi in da slednje torej niso naključje izbranega vzorca medijev ali izbranega izseka časa opazovanja (= branja, gledanja, poslušanja) teh medijev. Prav tako se ne moremo zadovoljiti s tem, da bi položaj vsake izmed manjšin izpeljevali neposredno iz abstraktne občosti družbene klime ali iz podedovanega stanja predsodkov.

Če je namreč mogoče povezovati medijsko (re)konstruiranje družbenih predsodkov s poklicno ideologijo in rutinami (Vogrinc 2007), je mogoče tudi pričakovati, da je za trajno spremembo načina, kako družba obravnava deprivilegirane manjšine, treba spremeniti te rutine same.

Vsebinska analiza diskurza, kakršna se običajno aplicira na dominantne medije (Fairclough & Wodak, 1997), ugotovi, da se v zvezi z manjšino uporabljajo neprimerne besede in da se o njej poroča bodisi premalo bodisi pre pogosto z negativnimi konotacijami. »Zdravilo« za to je vsebovano že v diagnozi: uporabljati je treba politično bolj korektno besedišče, pisati več in pisati tudi o temah in na načine, ki kažejo obravnavano družbeno skupino v bolj pozitivni luči. A tudi razlogi, zakaj zdravljenje ni učinkovito, so predvidljivi: »zdravilo« je morda zatolklo simptom,¹ ni pa odpravilo vzrokov: ni se dotaknilo produkcijskih pogojev medijskega diskurza o manjšinah.

V pričujočem besedilu se s temi rutinami in njihovo reprodukcijo ne moremo ukvarjati. Pač pa bomo poskušali orisati formalni in vsebinski interpretativni okvir, s katerim dominantni mediji uveljavljajo hierarhijo vsebin in načine poročanja in interpretacije, in pokazati, da to dvoje bistveno sodoloča medijsko konstrukcijo manjšin in pojasnjuje ugotovljene empirične razlike med medijskimi podobami posameznih manjšin.

Najprej pa moramo pojasniti prijem, s katerim nameravamo delo opraviti. Običajni napotki, ki jih najdemo v učbenikih za novinarje o tem, zakaj in kako (naj)

1 Najstarejši primer nadomestitve nesprejemljivega termina s politično korektnim v družbi na splošno in v medijih še posebej je kajpak nadomestitev »Ciganov« z »Romi«. Ne le, da se tudi politično korektno ime navzame negativnih konotacij, če je vedno navzoče kot negativno nabit označevalec, pač pa za kriminalizacijo manjšine zadoščajo tropi, ki nadomestijo »prepovedani« označevalec: ko uporabnik medija že ve, da je, denimo, Žabjek romsko naselje, bo znal tudi razumeti navedek, da se je prekršek zgodil v Žabjeku, kot sinekdoho, sporočilo samo pa kot šifro, da »so spet krivi Cigani«.

dajejo novinarji pri poročanju prednost posameznim kategorijam dogodkov, so za analitične namene neuporabni.² Razlog je preprost: reproducirajo samoumevnost rutin v dominantnih medijih. So destilat poklicne ideologije. V njih izveste na prvem mestu, da imajo pomembni dogodki prednost pred nepomembnimi, bližnji pred bolj oddaljenimi ipd. Zakaj je take trivialnosti sploh treba navajati? Pri njihovi samoumevnosti je zabavno, da jih učitelji novinarstva navajajo kot ugotovitve raziskovalcev, medtem ko jih raziskovalci navajajo kot posplošitev mnenj in praks samih novinarjev in urednikov v dominantnih medijih. Gre torej za začaran krog; za diskurz, ki se nanaša sam nase in reproducira banalnosti.

A prav ta receptura je zaslužna za temeljno bariero v poročanju, saj ene dogodke izloči iz polja medijskega diskurza (oziroma jih ne pripusti vanj) in jih tako naredi za neobstoječe za večino javnosti, druge pa razporedi po lestvici pomembnosti, ki je zaradi stalnega pojavljanja v informativnih medijih ne glede na tehnologijo in ne glede na morebitno politično prepričanje urednikov videti samoumevna in naturalizirana. Kaj je namreč pri taki praksi lahko bolj samoumevno kakor to, da pomembnost neposredno odseva razmerja politične in ekonomske moči, če medij temu dejavno ne oporeka z lastno drugačno agendo? Tudi na videz drugačno, »fizično« merilo primernosti za objavo, »bližina dogodka«, je dejansko le v fizičnost preoblečen metaforični nadomestek za »bližino« medijski »vsebinski«, ki je v središču in na vrhu hierarhije pomembnosti.

Da bi lahko sploh analizirali produkcijske pogoje, se pravi, zakaj so razlike med manjšinami v poročanju medijev tematsko in količinsko razporejene, kakor so, se moramo prebiti čez samoumevnost selekcije dogodkov (ali bolje, njihove pretvorbe v sestavine medijskega diskurza) do interpretativnega okvira, skupnega dominantnim medijem. Za slednje pa moramo interpretativni okvir razumeti drugače, kakor je navadno razumljen v komunikologiji. Dokaj očitno je pač, da je resničnostni učinek navzkrižnega sklicevanja novinarjev na »teoretike« novinarstva in teh na novinarje po zgledu Escherjevih rok, ki hkrati rišeta druga drugo, prav to, da se vprašanje samoumevnosti selekcije dogodkov (torej njihove diskurzivizacije v novinarske zvrsti) sploh ne more postaviti.

Interpretativni okvir medijskega poročanja razumemo na drugačni ravni občosti in v drugačni medsebojni povezavi med dejavniki medijskih praks kakor pa v tradiciji diskurzivne analize, razumljene kot aplikacija jezikoslovne pragmatike na razumevanje hierarhije sestavin v medijskem poročanju (Fairclough & Wodak 1997). V zadnjem času se aplicira predvsem kot obča teorija uokvirjanja, ki poskuša

2 Mislimo seveda na tako imenovane »novičarske vrednote« ali »novičarske dejavnike«. Karmen Erjavec jih na kratko povzema po Staabu (Erjavec 1999: 54–56; Staab 1990).

razumeti medsebojno pomensko nadrejenost in podrejenost ter napotovanje interpretacije besedila od enih sestavin k drugim kot povsem formalne jezikovne (retorične) postopke, ki v principu delujejo enako ne glede na vsebino in namene sporočevalcev in so torej dojeti kot na sebi nepolitični, in kakor da bi bila zainteresirana politična raba teh postopkov stvar ozaveščene volje in večšin novinarjev, se pravi njihove etike in politike kot morebitnih zunanjih vplivov na nevtralne in obče aplikabilne veččine uokvirjanja.

Nasproti temu razumemo kot temeljno razsežnost delovanja dominantnih medijev zaporo informacije – dejstvo, da sistematično izključujejo »nepomembne« dogodke prav s samoumevnostjo razporeditve vsega, kar je predmet poročanja in sestavina diskurza poročanja, v tematska področja, razvrščena po pomembnosti. Pri tem se opiramo na kritične analize diskurza poročanja še iz časov pred popolno podreditvijo javnih medijev informiranja globalnemu medijskemu velekapitalu. Skupno kritiki Stuarta Halla, izraženi v kombinaciji Gramscija in Althusserja, ali kritiki Glasgow University Media Group ali Chomskega in Hermana, katere besedišče je bolj anarho-liberalno, je, da je dobro videla, kako agenda dominantnih medijev preslikava agendo političnih elit (Hall 1973; Glasgow University Media Group 1976, 1980; Herman & Chomsky 1988). S Hallom bi temu althusserjansko rekli, da informativni mediji v poročilih reproducirajo vladajočo ideologijo, gramscijansko pa bi lahko rekli, nekoliko natančneje, da reproducirajo okvir konsenza: izključujejo teme, glede katerih je znotraj elite moči soglasje, da niso pomembne, in stališča, glede katerih velja konsenz, da niso primerna (najpogosteje so razumljena kot ekstremna).

K tem opredelitvam se je treba vrniti prav zato, ker v informativnih medijih danes, pa najsi v Sloveniji ali kje drugje, ravno *ne* velja več kanonizirana povsodna razvrščенost tematskih področij poročanja po pomembnosti, kakršna je trdno veljala še sredi sedemdesetih let, a se je do konca stoletja preobrazila v novo konfiguracijo. Menimo, da nam prav rekonstrukcija takratnega interpretativnega okvira lahko ponudi izhodišče za razumevanje spreminjanja položaja manjšin v medijih, kolikor je slednje odvisno od temeljnih sprememb v medijih samih, ne pa neposredno od sprememb v družbi oziroma v manjšinah samih.³

Zgodovinsko izhodišče razumevanja kasnejših sprememb v informativnih medijih ne le v Sloveniji, pač pa na splošno, so torej sedemdeseta in osemdeseta leta

3 Teoretsko stališče, da so identitete diskurzivne, nas ne odreši te dileme. Mediji (ali celo le informativni mediji) pač niso že kar ves diskurz, saj so bolj ali manj vse družbene prakse tudi diskurzivne. Obravnava medijev kot odločilnih za družbeni položaj manjšin lahko pelje v naivno stališče, ki je zelo blizu klasičnemu liberalizmu: izboljšajmo podobo manjšin v medijih, pa se bo izboljšal tudi njihov družbeni položaj. Kdor sprejme teoretsko izhodišče, da se manjšine konstituirajo v diskurzu, mora sprejeti tudi konsekvenco, da je treba teoretsko dojeti spreminjanje diskurza.

prejšnjega stoletja, pred »deregulacijo« televizije in radia ter preden je konkurenca tabloidnih medijev in medmrežja razdrila tkivo »kvalitetnega časopisja« (*quality papers*). Primerjava poročanja na kateri koli dan, ne glede na tehnologijo, deželo ali politično usmeritev medija bi takrat pokazala na zelo podobno sestavo vsebin po tematskih področjih in enako podobno razvrstitev istih tematskih področij po pomembnosti od najpomembnejših na naslovnica časopisov in na začetku radijskih in televizijskih poročil k vedno manj pomembnim. Če odmislimo velike naravne in družbene katastrofe, so sledila poročila o politiki države, od koder je bil medij (predvsem o delu izvršne in zakonodajne oblasti), nato gospodarstvo, nekaj zunanjepolitičnih vesti, nato pa ne vedno zastopane druge topike: kriminal, socialno skrbstvo, zdravstvo, šolstvo, kultura, zabava. Šport in vreme sta bila na RTV kakor še zdaj že takrat tematski področji, ki sta sklepali dnevna poročila – ne glede na to, ali sta formalno bili del dnevnika, ali pa sta kot posebni programski vsebini bili že »zunaj« in sta naznanjali, da je poročil konec.

Dolžni smo se vprašati, kakšni so družbeni učinki takšne strategije, ki je bila globalno poenotena že davno pred modo globalizacije v družboslovju. Odgovor je dovolj očit: »kanonska razvrstitev tematskih področij« (Vogrinc 1990) je bila obči okvir, ki je zagotavljal takojšnjo prepoznavnost in domnevno samoumevnost razdelitve vsega dogodenega na vsebinske predale in obenem njihovo razvrstitev po pomembnosti. Dovolj očitno je tudi, da razvrstitev in pomembnost ustrezata dejanskim razmerjem družbene moči med življenjskimi sferami, saj sta na vrhu vedno nacionalno pomembni politika in gospodarstvo. Razvrstitev v grobem preslikava tudi delitev dela med državnimi organi, od parlamenta in vlade z ministrstvi dalje. Ta »večnost, istost, stalnost«, če smemo parafrazirati Orwella iz *1984*, hkrati nakazuje in odseva povezanost med politično in gospodarsko elito ter uredništvu dominantnih medijev. Bistveno je pač, da menjava stranke na vladi, ne da bi se bistveno spremenila družbena ureditev, ne zahteva nikakršne spremembe kanonske razvrstitve tematskih področij. Slednja kvečjemu olajšuje gladko tranzicijo. V kanonski sestavi in razvrstitvi tematskih področij namreč ni utelešena nobena partikularna agenda posamezne stranke, nobena posebna definicija situacij in dogodkov,⁴ pač pa okvir sprejemljivih definicij.

Pričujoče besedilo torej izhaja iz podmene, da je bil izhodiščni položaj posamezne manjšine v obdobju pred osamosvojitvijo in tranzicijo (= vzpostavitev)

4 Stuart Hall v svojem temeljnem članku o informativnih medijih (v mislih je imel konkretno poročanje obeh takratnih britanskih televizij, BBC in ITV) zapiše, da »profesionalni kodi služijo reprodukciji hegemonih definicij specifično s tem, da ne delujejo odkrito pristransko« in da »se ideološka reprodukcija torej dogaja nehote, nezavedno«; »vladajoče definicije / *dominant definitions*! ... so dominantne zato, ker zastopajo definicije situacij in dogodkov, ki 'prevladujejo' / *'in dominance'*«. (Hall 2007: 396–397)

parlamentarne demokracije ter komercializacijo in privatizacijo medijev) močno določen z mestom, ki ga je imela v kanonski razvrstitvi, oziroma glede na kanon. Ključne spremembe v informativnih medijih, ki so odtlej vplivale na spremembo položaja vsakere od manjšin, je po tej hipotezi treba poskušati razumeti ne kot neposredno načrtovano politiko medijev do manjšin, pač pa v povezavi z razgradnjo kanonske razporeditve. Ta je posledica komercializacije medijev in nadomestitve žanra poročil v nekdanjih informativnih medijih z instantno in vsepovsodno navzočnostjo atomiziranih vesti na medmrežju. Uporabniki mobilnih telefonov in osebnih računalnikov kot »novice« dejansko trošijo večinoma atomizirane vesti, redistribuirane prek družabnih omrežij, torej v mikro okolju osebne potrošnje in zasebne medosebne komunikacije.

V luči kanonske razporeditve tematskih področij je mesto, kjer se lahko pojavi primerek vesti, katere predmet je družbena manjšina, določeno vnaprej. Dogodek mora biti uvrstljiv v eno izmed kanonskih področij, kajti »manjšine« kot tematsko področje v kanonski razvrstitvi nimajo lastne eksistence. Prav tako je vnaprej določen ozek spekter načinov, kako je mogoče o manjšinah poročati. Samo institucije, ki jim nosilci družbene moči in medijske elite priznavajo politično ali ekspertno avtoriteto, se lahko v mediju pojavijo kot akterji dogajanja, ki za javnost in pred javnostjo sami definirajo lastno situacijo. Kolikor je neka družbena skupina ali kategorija ljudi zgolj predmet poročanja, je pasivizirana v objekt, s katerim se nekaj dogaja in ga definirajo drugi, se pravi bodisi mediji kot avtonomni artikulatorji resnice dogajanja bodisi mediji kot prinašalci definicij avtoritet. V redkih primerih, ko je predmetu dana beseda, reprezentira s svojo pojavnostjo v celoti, se pravi, tako z besedami kakor z videzom in s fizično situacijo, kjer ga medij posname, dogodek sam. Je del dogodka, ki mu pomen odredi novinarjev prispevek, kjer se pojavi, slednjemu pa določi mesto v diskurzu novic urednik. Urednika v dejavnem prezentiranju informacij uporabnikom na radiu ali TV reprezentira voditelj oddaje.

Za manjšine iz povedanega sledi, da se v dominantnih medijih praviloma ne zastopajo same. To je oblika in obenem mera njihove marginaliziranosti. Bolj ko je manjšina obrobna, bolj jasno je, da bodo v primeru, da se sploh pojavi v vesteh, o njej govorili, jo definirali in ocenjevali nacionalni in lokalni funkcionarji ter eksperti. Kanonska razporeditev pa implicira še to, da manjšina lahko postane prednostna novica samo takrat, kadar je kaj v zvezi z njo prioriteta elite oziroma medijev, harmoniziranih z elito. Samo če bo državno vodstvo ali nads nacionalna avtoriteta (npr. komisija EU ali nevladna organizacija, ki ji mediji priznavajo ugled, npr. Amnesty International) prepoznala v problemu manjšine problem, pomemben zase, bo manjšina postala opazen dogodek. Pomemben razlog pogostega senzacionalizma

informativnih medijev v poročanju o manjšinah je spet strukturna obrobnost manjšin, zaradi katerih so »normalna« politika, gospodarstvo ali kultura manjšine pod pragom pozornosti medijev in se mora zgoditi bodisi škandal bodisi (kar je veliko redkeje) medijsko privlačen kulturni ali zabavni dogodek, da bo prestopil prag vidnosti. Manjšina je v prvem primeru podvržena kriminalizaciji, v drugem eksotizaciji, v obeh primerih pa gre za stereotipizacijo.

Nadaljujmo tako, da si najprej ogledamo izhodiščni položaj vsake izmed treh izbranih manjšin (v: Kuhar 2006), potem pa spremembe, ki so doletele vsako izmed njih. Kot je pokazal Kuhar, sta v naključno izbranem enomesečnem opazovalnem obdobju količina in vsebina poročanja močno odvisni od dogodkov, ki so se slučajno zgodili prav takrat in niso vedno neposredno povezani s položajem manjšine v Sloveniji. Tako je bilo informiranje o gejih in lezbijkah zaznamovano z nominacijo filma o dveh gejevskih kavbojih za oskarja (*Brokeback Mountain*), medtem ko je nekaj mesecev prej medije zaposlovalo lokalno nasprotovanje postavitvi prve slovenske mošeje v Ljubljani (Kuhar 2006: 24).

Ko gre za poročanje o islamski verski skupnosti v Sloveniji, je kot neodpravljlivo dvoumnost treba omeniti sam pomen označevalca Muslimani v jugoslovanskem in postjugoslovanskem družbenem kontekstu. Kot etnonim je od šestdesetih let dalje v SFRJ tudi uradno označeval pripadnike heterogenega skupka družbenih skupin, ki so bili pripravljani, da se označijo z njim: srbsko-hrvaško govoreče prebivalce Bosne in Hercegovine (BiH) ne glede na versko prepričanje, ki so kulturno izhajali iz islamske verske skupnosti; enako govoreče prebivalce muslimanske verske pripadnosti ali muslimanskega porekla zunaj BiH, živeče med pripadniki iste jezikovne skupnosti (po razpadu Jugoslavije se večinoma označujejo kot Bošnjaki), ki pa so kristjani po poreklu (Muslimane v srbskem in črnogorskem Sandžaku); drugače govoreče pripadnike islamske verske skupnosti, ki so se raje izrekli za Muslimane kakor pa npr. za Rome, Albance ali Turke. Hkrati seveda musliman v slovenščini vseskozi pomeni islamsko verujočega kjer koli v svetu.⁵ V konkretnem zgodovinskem kontekstu imigracije iz drugih jugoslovanskih republik pred razpadom, pa tudi ob razpadu in po njem, se v Sloveniji razumevanja islamske verske manjšine v Sloveniji, bošnjaških in islamskih beguncev iz BiH in od drugod iz bivše Jugoslavije mešajo med seboj, asociativno pa se povezujejo z vsem, kar zadeva islamsko skupnost v svetu. Vse to postavlja islamsko religijsko manjšino v Sloveniji kot predmet poročanja v močno izpostavljen in dvoumen položaj.

⁵ Slovnlično pravilo, da se ime verske skupnosti piše z malo začetnico (muslimani), ime etnične skupine oziroma nacije pa z veliko (Muslimani), ne preprečuje namernega ali nenamernega mešanja obeh pomenov, še manj pa seveda asociativnega povezovanja.

V socialistični Jugoslaviji je geslo »bratstvo in enotnost« poudarjalo predvsem enakopravnost narodov, medtem ko enakopravnost in svobodno izražanje verske pripadnosti nista pomenili hkrati neomejenega izražanja verske pripadnosti v družbenem življenju. V procesu osamosvajanja Slovenije je bila uradna ideologija demokratičnega pluralizma močno zaznamovana z nacionalno ideologijo. Po eni strani je država zato svojo demokratičnost dokazovala med drugim z vključitvijo spoštovanja pravic manjšin – tako etničnih kakor verskih – med prednostne naloge svoje politične agende. Zato je spodbujala manjšine k avtonomni organiziranosti in k temu, da se v javnem diskurzu zastopajo same oziroma da jih zastopajo njihovi pripadniki po njihovi lastni izbiri. V našem problemskem kontekstu iz tega jasno sledi, da jim je bila dana možnost, da nastopijo v informiranju kot aktivni partnerji, ki se zastopajo sami in so sami avtoriteta, ki legitimno izraža njihove težave in morebitne politične zahteve, in lahko torej razmeroma enakopravno nastopa v medijskem diskurzu. Muslimani v Sloveniji so ponujeno možnost sprejeli.⁶

Hkrati so se v javnosti s pluralizacijo političnega in medijskega prostora okrepile sovražne težnje do islama in zlasti do njegove vidne javne navzočnosti. Predvsem, a ne izključno, to velja za parlamentarno desnico konservativno-krščanskega in/ali nacionalističnega tipa. Pogosto so povezane s težnjo po zagotavljanju privilegiranega položaja Rimskokatoliški cerkvi, ki se ga utemeljuje ne le z dejstvom, da je večina prebivalcev rimskokatoliške vere, pač pa tudi z enačenjem med versko pripadnostjo in evropsko kulturno tradicijo in/ali s trditvami, da je ta religija v Sloveniji avtohtona, medtem ko islam ali pravoslavje to menda nista.

Krepitev teh teženj po letu 1991 je treba povezovati tako s političnimi razmerami ob razpadu Jugoslavije kakor z dogajanjem v islamskem svetu sploh. Slovenska politika s podporo medijev se je poskušala čim bolj distancirati od vojn na Hrvaškem in še zlasti v BiH, begunce, med katerimi je bilo veliko Bošnjakov, pa je del politike in medijev prikazoval kot veliko breme in kot grožnjo »evropski tradiciji«. Kot zgled distanciranja navedimo, da je javna TV Slovenija odpoklicala svojega stalnega dopisnika iz obleganega Sarajeva in je poročala o obleganju mesta izključno s kompilacijo zahodnih vesti in slike ter s studijskim komentarjem (Vogrinc 1996). V takem položaju se islamska skupnost v Sloveniji ni medijsko izpostavljala.

Po končanem obdobju vojn na Balkanu je bila muslimanska manjšina v Sloveniji, ki obsega med 2 in 3 % prebivalstva, medijsko najbolj izpostavljena v letih 2005 in 2006, ko je ljubljanska mestna skupščina končno odločila, da dodeli muslimanom

6 Islamska skupnost v Republiki Sloveniji zajema večino islamskih vernikov. Organizacijsko je še iz časov SFRJ povezana z organizirano islamsko skupnostjo v BiH, od koder izhaja večina vernikov. Leta 2006 se je od nje odcepila in osamosvojila manjša Slovenska muslimanska skupnost.

zemljišče za gradnjo džamije. V Sloveniji pred tem ni bilo nobene mošeje, prizadevanja vernikov, da bi jo smeli graditi, pa so trajala več desetletij. Odpor do gradnje je bil praviloma medijsko pritajen in se je zanašal na številne pravne ovire, organiziran pa je bil lokalno. Prav končna faza pridobivanja dovoljenj pa je zaradi svojega neizogibno javnega značaja naredila problem za prvovrstno politično temo. Prav to je primoralo večino političnih strank, da svojo demokratično kredibilnost dokazujejo tako, da gradnji mošeje ne nasprotujejo.⁷

V zadnjem času mediji islamsko skupnost v Sloveniji opazujejo tudi skozi leči »islamskih terorističnih skrajnežev« in »begunske krize«. Obe – sicer zmerni – organizaciji muslimanov v Sloveniji javno obsojata teror. Kljub dokumentiranim posameznikom, ki so simpatizirali s sirsko-iraškim »kalifatom« in se udeležili tamkajšnjih bojov, pa v Sloveniji ni bilo poskusov terorizma, niti ni znano, da bi obstajale organizacije, ki bi ga podpirale ali celo prakticirale. Država begunce, ki so skozi Slovenijo poskušali priti v Zahodno Evropo, od jeseni 2015 v zakonodaji obravnava kot neposredno grožnjo varnosti Slovenije in njenih državljanov. Desni del političnega spektra tako v državnem zboru kakor v medijih in na družabnih omrežjih razširja zgodbe, v katerih begunce neposredno povezuje s terorizmom.

Prav slednje nas opominja, da se je položaj, ko so javni mediji (RTV Slovenija in »kvalitetni časopisi« Delo, Dnevnik in Večer) sooblikovali kanonski okvir poročanja, medtem močno spremenil. Mlajše generacije vse manj gledajo televizijo in poslušajo radio. Kadar pa to počnejo, to pretežno niso javni, marveč komercialni mediji, in če sploh spremljajo informacije, so to praviloma kratke vesti, pogosteje iz sveta osebne potrošnje, zabave in športa kakor pa družbene problematike.

Komercializirani in privatizirani dominantni informativni mediji, vključujoč javno RTV Slovenija, ki se po vsebini in organizaciji tematskega okvira zgleduje po konkurenci, so opustili nekdanjo samoumevno strukturiranost glavnih poročil po kanonskih tematskih področjih in s padajočo lestvico pomembnosti. Na TV Slovenija pri Dnevniku to predvsem velja za samo zgradbo oddaje, saj je dogodkom, ki obveljajo za prioritete, dana na voljo večina časa oddaje, v njej pa se ista tema lahko pojavi večkrat (npr. sprva v daljšem novinarskem prispevku ali celo več prispevkih s krajev dogajanja, kasneje s pogovorom z gostom v studiu in pred koncem oddaje spet npr. s kratkim javljanjem s terena). Za radijsko in televizijsko poročanje v celoti je značilna apolitizacija v dveh pomenih: manjša količina pisanja o družbenih problemih kot o političnih temah na račun obravnave tudi političnega dogajanja kot zgodb o osebni morali in osebnih motivacijah, kakor tudi opuščanje

7 Mehanizmi nasprotovanja gradnji džamije v Ljubljani so analizirani v diplomski nalogi Nataše Čebular na Oddelku za sociologijo FF (Čebular 2006).

kanonskih tem kot tem politike, se pravi, aktivnosti, ki zadeva državljane, na račun depolitiziranih tem osebnega uveljavljanja, spektakla in eksemplarične (ne)morale, kot so zabavne prireditve, šport, kriminal.

Medtem ko za tabloidni tisk in za komercialni radio navedeno velja v polni meri, pa kvalitetnejši dnevnik vsaj deloma ohranjajo kanonsko razporeditev tematskih področij. Za večino televizijskih in radijskih informacij vendarle lahko rečemo, da nam to, kam je neka tema uvrščena v oddaji, ne signalizira več njenega pomena za politični establišment, marveč kvečjemu njeno komercialno vrednost, se pravi, odmevnost in s tem vrednost pozornosti publike, ki jo medij ponuja oglaševalcem. Ne gre se torej čuditi, da skoraj vso informativno oddajo zasedejo nepolitične teme, kakor so neurja, prometni zastoji in športni uspehi.⁸

Privatiziran in komercializiran je torej v medijih tudi interes, ki odloča o pomembnosti novice.⁹ Za komercializirane dominantne medije je bolj od abstraktnega služenja javnemu dobremu in usposabljanja državljanov, da se kvalitetno odločajo o političnih ukrepih, na katere imajo vpliv, postalo pomembno, da vzdržujejo zanimanje in naklonjenost svoje publike do tega, kar ji ponujajo – kratka, obravnavajo jih kot potrošnike oziroma kot tarče oglaševanja. To pa navsezadnje implicira, da so dominantni mediji pripravljeni streči stereotipom in predsodkom publike, da se ji ne zamerijo in je ne odvrnejo od svoje ponudbe.

V družbi, kjer večina lahko klikne na »informacije« kadar koli, nikakor ne vlada občutek, da je informacij premalo. A informacije, do katerih klikamo, same na sebi ne določajo naših odzivov in naših vrednot. Stališča o tem, kaj informacije, ki pridejo do nas, pomenijo, se oblikujejo v mnenjskih skupnostih. Prav to je razlog, da je nenadoma tako močno zrasla pomembnost vsega, kar se bliskovito razširi po družabnih omrežjih. Pomembne so tiste informacije, ne glede na njihovo nepopolnost in neverodostojnost, ki smo jim pripravljeni verjeti, ker ustrezajo našim pričakovanjem in bojaznim.

To pa je tisti širši kontekst komuniciranja v »informacijski družbi«, zaradi katerega so družbene manjšine potencialno in dejansko ogrožene. Bolj kot prej so izpostavljene pritiskom predsodkov in sovraštva, saj je oboje prej ostajalo v fizičnih mejah

8 Po zmagi Slovenije na evropskem košarkarskem prvenstvu v Istanbulu je večerni Dnevnik TV Slovenija v ponedeljek, 18. septembra 2017, namenil tej temi kar 18 minut v prvem delu oddaje, vsem ostalim temam skupaj v drugem delu pa komaj 7 minut. Politika in mediji so sodelovali v konstrukciji tega dogodka kot po pomembnosti primerljivega z največjimi političnimi pretresi v novejši zgodovini: TV ga je razglasila za zgodovinskega, predsednik republike je promptno podelil športnikom državna odlikovanja. Reporterka, zadolžena za Bližnji vzhod in za begunce, je bila angažirana za poročanje o navdušenju slovenskih navijačev.

9 Interes predsednika republike kot kandidata za še en mandat, da medijsko izkoristi uspeh slovenskih košarkarjev za popularizacijo samega sebe, je tudi zasebni interes.

osebnega mnenja, zdaj pa javni in zasebni mediji brez razlike hranijo publiko z informacijami, ki se transformirajo v osebna in skupinska stališča v sferi, ki je formalno-pravno pretežno zasebna, ki pa je zaradi dostopnosti vsakomur dejansko po svojih učinkih obča, javna.¹⁰

Kako pa je uokvirjeno poročanje o LGBT kot o družbeni manjšini? Preden se lotimo primerjave s poročanjem o muslimanih, bomo nekoliko osvetlili podobnosti. Ni namreč vseeno, ali so te podobnosti strukturne (se pravi, da zadevajo specifični položaj ali celo specifične oblike marginaliziranosti manjšine), ali so zgodovinske (v smislu okoliščin, ki so lahkočasne in le po naključju ali le deloma podobne pri obeh manjšinah, a enako učinkujejo na njun družbeni položaj in na njuno obravnavo v diskurzu dominantnih medijev).

O islamski skupnosti kot verski in družbeni manjšini v Sloveniji je mogoče govoriti šele po letu 1945, medtem ko so seveda istospolno usmerjeni trajni del vseh človeških populacij. To implicira, da so v družbi razporejeni razmeroma naključno v statističnem smislu, medtem ko so priseljenci islamske vere, največ iz BiH, zasedali predvsem tiste zaposlitvene niše, ki jim jih je prepuščala dominantna družba. Od tod sledi, da so socialno deprivilegirani kot manjšina, česar za LGBT ne bi mogli trditi v enakem smislu. Pač pa je v družbi ukoreninjen negativen odnos do homoseksualnosti, posvečen (v Bourdiejevem pomenu) s stigmatizacijo nereproduktivne spolnosti in istospolnosti v krščanskih veroizpovedih, zaradi česar je homoseksualnost v večinsko rimskokatoliški Sloveniji veljala za sramotno tako dolgo, dokler niso takega njenega statusa začele dejavno zanikati glavne družbene oblike vednostne avtoritete: znanstvene, politične in kulturne. Stigma islama v Sloveniji je domnevna tujost in »neavtentičnost«, stigma (nedvomno trajno tukajšnje) homoseksualnosti pa »tradicijski« sramotni pečat.

Če se je torej ob prizadevanjih za popolno zakonsko izenačitev položaja istospolno usmerjenih v Sloveniji LGBT skupnost znašla pod udarom podobnih, če že ne istih, konservativnih političnih sil kakor muslimani, to ni posledica strukturne podobnosti med manjšinama, pač pa krepitev družbenih sil, ki se napajajo s predsodki in stereotipi. Ta krepitev pa ima svoje vzroke nedvomno tudi v spremembah v medijski sferi, o katerih smo pisali zgoraj.

Ne položaja muslimanov ne homoseksualcev pa v medijih ne oblikuje odločilno le diskurz informacij. Za prve je verjetno vsaj na dolgi rok pomembno zlasti, kako se jih lotevajo prevladujoči religijski diskurzi, za obe manjšini pa zlasti to, kakšno

¹⁰ Komentarji uporabnikov na spletnih straneh javnih medijev se v ničemer ne razlikujejo od tistih v družabnih omrežjih ali v blogih, ki veljajo za medosebno, torej zasebno, obliko komunikacije. Ne le, da so kljub cenzurnim posegom upravljavcev lahko sovražni, predvsem so anonimni in se tako izognejo osebnim odgovornostim za javno besedo.

mesto imajo v popularni kulturi. Ni zanemarljivo, da so kljub stereotipizaciji že nekaj desetletij istospolni liki v filmih in TV serijah rutinsko prikazovani kot etično pozitivni ali nevtralni in torej kot normalizirani. To je posebej važno v družbi, kot je slovenska, kjer večina uglednih ljudi, zlasti v politiki in gospodarstvu, svojo spolno usmerjenost skriva. V kulturi skrivanja so osebne izkušnje s homoseksualnostjo prepogosto travmatične, zato je taka normalizacija kljub svojim poenostavitvam pomemben korektiv za pretežno negativno »učenje iz izkušenj«. V zahodni popularni kulturi zadnjih desetletij pa nasprotno ne manjka negativnih stereotipov o islamu, ki poleg tega poteze, tuje zahodnim predstavam, npr. zapiranje in zakrivanje žensk, povezujejo z verskim ekstremizmom in terorizmom.

V prizadevanjih za demokratizacijo enopartijske družbe v Sloveniji v osemdesetih letih so nova družbena gibanja imela odločilni pomen, saj so se pripadniki skupnosti LGBT profilirali kot pomembna sila demokratizacije in se obenem prvič konstituirali v skupnost s politično zavestjo in kot pomemben družbeni akter, ki razvija lastne prostore družabnosti, lastne asociacije in lastno politično agendo. V družbi, politiki in kulturi lahko manjšino zastopajo njeni deklarirani pripadniki in pripadnice. V tem smislu so možnosti družbene prezentacije in reprezentacije LGBT v primerjavi z drugima dvema manjšinama pomembne in odlično razvite. Vsaj del političnega spektra je vzel zahteve skupnosti po polni enakopravnosti za svoje. Tega ne smemo zvajati na afiniteto med istospolno usmerjenimi in socialistično ali levo-liberalno politično pozicijo. Pomembneje je, da so zastopniki skupnosti LGBT prav zato, ker bijejo bitko v sferi političnega, bili v dominantnih medijih dojeti kot opolnomočeni govorniki manjšine. Privatizacija in komercializacija medijev pa jim ne gre enoznačno v prid, saj prav polno možnost gejev in lezbijk, da so zasebno in simbolno, kar hočejo biti, konservativci lahko izrabljajo za izrivanje istospolnosti in istospolno usmerjenih iz javne sfere in javne, politične navzočnosti v sfero zasebne potrošnje.

Romi so očitno v slabšem položaju od drugih dveh manjšin. Prav v njihovem primeru se pokaže, da je politični pluralizem odprl pot tudi družbeni legitimizaciji šovinizma. Še posebej velja to za lokalno raven v političnem kontekstu, ko so desne stranke uveljavile majhne ruralne občine in jim dale v roke med drugim legalne pripomočke za zatiranje lokalne romske populacije. Pokazati pa je mogoče tudi, da so prav Romi zgledna naključna žrtev posledic kanonske razporeditve tematskih področij v medijih, nič manj pa njene kasnejše razgradnje v komercializiranih starih in novih medijih.

Kot manjšina so bili prvič priznani po osamosvojitvi Slovenije. Status etnične manjšine jim je zagotovil in celo zahteval od njih, da se organizirajo kot kulturna, socialna in politična entiteta in da se zastopajo sami. A v praksi jih je s tem

postavil nasproti praviloma sovražnim lokalnim oblastem v vlogo objekta politike in šibkega nasprotnika. Ni jim namreč zagotovil materialnih sredstev za realizacijo avtonomije – vsaj ne v njihovem lastnem tempu in po njihovih lastnih zamislih. Romske skupnosti, ki so živele na obrobju vasi ali v gozdu, je proces denacionalizacije in privatizacije zemlje v trenutku, ko je ta postala najpomembnejša oblika komercialne in odtujljive zasebne lastnine, postavil v pozicijo nelegalnih prebivalcev na tuji zemlji, lastniki te zemlje pa so bili praviloma na novo legalizirani in politično okrepljeni lokalni nosilci ekonomske in politične moči. Lokalni uradniki so postali odločevalci o vsakodnevni usodi in življenjskih pogojih Romov. Romi sami v rokah niso imeli drugega orožja kakor tradicionalnih spontanah ilegalizmov, ki pa jih nova oblast ni več spregledovala v tolikšni meri kot nekdanja socialistična oblast, nenaklonjena ekspanziji kmečke posesti.

Skratka, Romi so bili postavljeni v pozicijo parazitov, ki ilegalno zasedajo tuje ozemlje v trenutku, ko so bili prepoznani kot sposobni reprezentirati same sebe in torej kot odgovorni – politično in pravno – za dejanja, za katerih storilce so bili, upravičeno ali ne, prepoznani poljubni pripadniki ali pripadnice romske skupnosti. Raztreseni po uradno neobstoječih zaselkih, praviloma brez električne in vodne napeljave, predvsem pa brez tradicionalne lastne politične organizacije, ki bi jih legitimno zastopala na občni ravni, kot manjšino, Romi kot dejanske lokalne skupnosti ali kot pripadniki manjšine v lokalnem političnem okviru večinoma niso imeli na voljo zastopnikov, ki bi kot politične avtoritete lahko nastopili v informativnih oddajah, katerih predmet so bila domnevna dejanja Romov.

V medijih so v konfliktnih med vaščani in Romi, kjer so eno stran predstavljali uradni predstavniki lokalne oblasti, na drugi strani kot govorce izpostavljali »romske glasove«, ki so jih izbrali sami, kot naključne priče ali, povedano v terminih medijske moči, kot obravnavani pasivni predmet medijskega diskurza, ne kot pooblaščen zastopnike. Dodajmo še, da v takih primerih v očeh medijske publike nepooblaščen govorci navadno potegnejo kratko že zato, ker slabše obvladajo žargon administracije. V primeru Romov jim jemlje avtoriteto že elementarno neznanje ali slabo znanje slovenščine in to lahko nenaklonjen medij celo namerno izkoristi.

Predvsem pa je bila v celotnem obdobju, ki ga obravnavamo, že v izhodišču kantska razporeditev tematskih področij v informativnih medijih Romom izrecno nenaklonjena. Najprej zato, ker so šibko in neavtonomno politično organizirani na lokalni ravni, kjer prihaja do konfliktov – prav ta raven pa občasno postane predmet nacionalne medijske pozornosti. Druga, še bolj bistvena točka je dejstvo, da zaradi pomanjkanja gospodarske in politične moči Romi najpogosteje postanejo predmet medijske pozornosti v črni kroniki oziroma na straneh, namenjenih

kriminalu. Pozicija posameznega obdolženca ali anonimne skupnosti obdolžencev pa je pozicija, kjer v informacijah obravnavani nikoli nima besede. Pač pa imajo novinarji in uredniki moč, da izpostavijo etnično pripadnost storilcev prekrška in s tem omogočijo stereotipizacijo, ki posploši storjeno dejanje v dejanje Roma, kakor da je okoliščina etnične pripadnosti vzročno povezana s storjenim dejanjem.

Povejmo drugače: manjšina, katere pripadniki se v informativnih medijih lahko pojavijo le kot storilci prekrškov, v redkih primerih naklonjenega poročanja pa kot eksotizirani izvajalci folklornih prireditev, bo neizogibno stigmatizirana in v javnem mnenju asociirana z brezdelnostjo, parazitizmom, lenobo, nespoštovanjem lastnine drugih itn. To pa nas opozarja, da ni dovolj, da mediji uporabljajo v govoru o Romih politično korektno termine, ali pa, da zamolčijo etnično pripadnost storilca. Publika, ki sprejema stereotipe, že zna sama prevajati »Rome« nazaj v »Cigane« in že razume, kaj pomeni, da je storilec, denimo, »doma iz Žabjeka« ali pa, da so vaščanu blizu Šentjerneja na Dolenjskem neznani lopovi »pokradli baker« z ostrejša. Opozarja nas, da bi romska manjšina bila v medijih zares obravnavana bolj naklonjeno le v primeru, ko bi uredništva in novinarji načrtno in vztrajno dekonstruirali sam okvir, ki postavlja Rome v pozicijo apriornih nebodijihitrea. To pa je izjemno zahtevno, saj bi bila potrebna reinvencija samoumevnega okvira pomembnosti tem in strukture poročanja. Medijska reinvencija manjšine pa težko steče brez dejanskega družbenega preloma manjšine z razmerami, ki ji onemogočajo emancipacijo.

Obravnavana problematika se upira prehitrim sklepom, če že ne končnim sklepom sploh. Nedvomno pa je mogoče ugotoviti, da bi bilo treba obravnavo družbenih manjšin v medijih podvreči premisleku na bolj obči ravni od običajnega sondiranja, kako kdo o kom poroča. Če se diskurzivna analiza poročanja o manjšinah omeji na iskanje ključnih besed, njihovo štetje in njihovo presojo glede na trenutno veljavne norme politične korektnosti, se bo težko izognila napačni percepciji svojih rezultatov bodisi kot posledici izbire medija in časa, ki sta bila predmet njene pozornosti, bodisi enako napačni prepoznavi razbrane medijske pozicije obravnavane manjšine kot neposredne posledice zavestne medijske politike. Upoštevanje okvirov poročanja, ki so dani kratko malo s pozicijo medijev v globalni kapitalistični družbi, nam omogoči vsaj to, da se zavemo strukturne afinitete med elitami in mediji, zaradi katere se okviri tem, ki se lahko v medijih pojavijo, in načini, kako jih mediji artikulirajo, transformirajo tako, da to bistveno vpliva na medijsko podobo manjšin, pa četudi razlogi za transformacije morda sploh niso vključevali nobenih zamisli medijev ali politike glede posamezne manjšine ...

Literatura in viri

- Čebular, Nataša, 2006: *Politizacija v medijih: primer džamije* (diplomska naloga). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Erjavec, Karmen, 1999: *Novinarska kakovost*. Ljubljana: FDV.
- Erjavec, Karmen, Sandra B. Hrvatin in Barbara Kelbl, 2000: *Mi o Romih: diskriminatorski diskurz v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Mediawatch.
- Fairclough, Norman, in Ruth Wodak, 1997: Critical Discourse Analysis. V: *Discourse as Social* (ur. Teun A. van Dijk). London: Sage. 158–183.
- Glasgow University Media Group, 1976: *Bad News*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Glasgow University Media Group, 1980: *More Bad News*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Hall, Stuart, 2007: Encoding and decoding in the television news discourse. V: *CCCS Selected Working Papers, Volume 2*. (ur. Gray, Ann; Jan Campbell; Mark Erickson; Stuart Hanson in Helen Wood Wood). London and New York: Routledge. 386–398.
- Herman, Edward S. in Noam Chomsky, 1988: *Manufacturing Consent*. New York: Pantheon Books.
- Kotnik, Alenka, 2002: Romi v medijih še vedno le kot problem. *Medijska preža*. 13. 14.
- Kuhar, Roman, 2006: Manjšine v medijih. V: *Mediji za državljane* (ur. Petrovič, Brankica in drugi). Ljubljana: Mirovni inštitut. 119–167.
- Petković, Brankica, 2002: Boj med politiko vključevanja in zavračanja Romov. *Medijska preža*. 15. 18–19.
- Petković, Brankica in drugi, 2006: *Mediji za državljane*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Staab, Joachim Friedrich, 1990: *Nachrichtenwert-Theorie: formale Struktur und empirischer Gehalt*. Freiburg: Alber.
- Vogrinc, Jože, 1990: *Televizija kot informativni ideološki aparat države: analiza ideoloških mehanizmov TV Slovenija* (magistrska naloga). Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Vogrinc, Jože, 1996: Close distance: Dilemmas in the Presentation of the War in Bosnia in the Daily News Bulletin of TV Slovenia. V: *Bosnia by Television* (ur. Gow in drugi). London: British Film Institute. 11–18.

Vogrinc, Jože. 2007. Poklicna ideologija novinarjev ter cenzura in samocenzura. *Dialogi* 7-8. 149–164.